
Recenze

Vladimír Havlík – Tomáš Hříbek et al.: Z evolučního hlediska – pojem evoluce v současné filosofii

Praha, Filosofia 2011. 338 s.

Od nástupu přírodních věd čerpá filosofie náměty a inspiraci z vědeckých teorií. Jednou z nejlivnějších přírodovědeckých koncepcí v současné filosofii je evoluce. Nejde pouze o reflexi struktury evoluční teorie nebo o hodnocení jejího statusu v rámci biologie. Co činí evoluční teorii filosoficky obzvláště zajímavou, jsou její důsledky v oblastech, které byly dlouho považovány za přírodním vědám nedostupné, a tedy za dominia filosofie. Darwinova teorie oproti tomu naznačuje možnost, že člověk a všechny aspekty jeho života, včetně etiky, kultury a racionálního jednání, budeme jednoho dne schopni vysvětlit jako přirozené jevy.

Průřez těmito tématy nám nabízí kniha *Z evolučního hlediska* autorského kolektivu V. Havlíka, T. Hříbka, J. Hvoreckého, J. Noska a Z. Parusníkové. Záměrem knihy je zmapovat filosofické debaty týkající se pojmu evoluce. Na mnoha místech nám ovšem poskytuje i více: kritické zhodnocení těchto debat, zpřesnění pojmů a vyhlídky do budoucnosti.

Kniha je rozdělena do úvodu a tří tematických bloků („Věda“, „Mysl a morálka“, „Poznání“) po dvou kapitolách. V první kapitole se T. Hříbek zabývá sporem mezi zastánci kreacionismu a darwinismu v otázce vědeckosti těchto dvou světónázorů. Přitom sám autor nepochybuje: zatímco teorie evoluce je vědecká, kreacionismu musíme tento status odepřít. Podle něj nám reflexe sporu mezi nimi přesto pomáhá zostřit naše kritéria vědeckosti. Hříbek postupuje od radikálních forem kreacionismu k jeho sofistikovanějším podobám, jako je oficiální stanovisko katolické církve nebo teorie inteligentního plánu. Kloní se k názoru, že kreacionismus je pouze mrtvou vědou, protože mu dnes chybí pozitivní vysvětlovací síla (je ovšem škoda, že nevěnuje větší prostor bližšímu vymezení pojmu vysvětlení). Na konci se vyjadřuje k naturalismu, ke kterému se darwinismus a celá přírodní věda zavazuje. Naturalismus je podle něj vždy také metafyzickou, a proto kontroverzní pozicí, zároveň ale naturalista není nucen přijmout materialismus, tj. názor, že vše existující má fyzikální povahu.

Ve druhé kapitole pátrá V. Havlík po univerzálním evolučním principu. Jeho východiskem je zřejmá skutečnost, že evoluční přístup lze úspěšně aplikovat i mimo vědy o životě. Bylo by tedy žádoucí nalézt takové vymezení evolučního principu, které už by nebylo vázáno na oblast biologie a vyhovovalo by všem možným aplikačním evolučním mechanismům. Jak se rychle ukazuje, hlavní potíží je vymezit ho dost

obecně, avšak ne natolik, aby se zcela vyprázdnil. Havlík v průběhu kapitoly prozkoumává několik návrhů na formulaci univerzálního evolučního principu. Jako velmi obtížná se ukazuje otázka, které entity zahrnout pod pojem „replikátor“. Autor zastává liberální přístup, podle kterého jsou úrovně skutečnosti, v jejichž rámci lze formulovat samostatná vysvětlení, i ontologicky samostatné. Vše, co je schopno předat svou strukturu replikaci na „jevové“ úrovni, bychom tedy měli považovat za replikující se entitu. Na konci formuluje Havlík ve čtyřech principech obecné podmínky evolučního procesu.

Evoluční teorie nám otevírá vyhlídky na všeobslhlé začlenění člověka do říše přírody. Některé aspekty lidského života tomu ovšem silně vzdorují. Patří k nim například oblast intencionality a mentálních reprezentací. Ve třetí kapitole mapuje J. Hvorecký pokusy o analýzu tohoto fenoménu, přičemž klade důraz na roli, kterou v nich hraje evoluční teorie. Kriticky zkoumá sémantiku konceptuálních rolí, Fodorovu teorii asymetrické závislosti a teleosémantiku. Tyto teorie se snaží najít dostatečné, přírodovědecky popsatelné podmínky, jež nám umožní, abychom mohli určitému pojmu připsat určitý obsah. Proti těmto pokusům o naturalizaci pojmového obsahu staví Hvorecký pozici Stiche a Dennetta, kteří tvrdí, že celá tato otázka je špatně položena. Posléze se opírá o názory P. Godfreye-Smitha a na jejich základě označuje postoje obou výše uvedených táborů za příliš vyhraněné. Z této pozice pak hájí jak pluralistický přístup k psychologickým jevům, tak potřebu většího vstřebávání přírodovědných výsledků do filosofie.

Čtvrtá kapitola, psaná opět T. Hříbkem, se zabývá další pro evoluční teorii citlivou oblastí, totiž morálkou. Hříbek otevírá svou analýzu základním náčrtem problému: jak se může v evolučním boji o přežití „vyplatit“ altruismus, a jak tedy mohlo „pouhým“ přírodním výběrem vzniknout altruistické chování, které je mezi lidmi očividně běžné? Po představení různých projektů preskriptivní evoluční etiky, jež autor vesměs odmítá, se obrací k deskriptivní evoluční etice, která chce na základě evoluční teorie objasnit původ morálky. Nakonec si Hříbek klade otázku, zda může evoluční teorie z metaetického stanoviska legitimizovat naši morálku, nebo nutně musí ústít do nihilismu. Podle něj uznání faktu, že původ naší morálky lze vysvětlit evoluční teorií, nemusí vést k odmítnutí objektivitě našich morálních závazků. Z evolučního přístupu k morálce tedy neplyne ani nihilismus, ani ospravedlnění našich morálních praktik. Svůj cíl, totiž ukázat, že přijetí darwinistického evolučního procesu není v rozporu s ideálem altruismu tak Hříbek úspěšně naplňuje.

Poslední dvě kapitoly jsou věnovány otázce poznání. V páté kapitole J. Nosek konfrontuje evoluční teorii poznání s klasičtějším transcendentálním přístupem. Zabývá se zejména otázkou, zda jsou transcendentální argumenty v době sílícího přírodovědného přístupu k poznání ještě zapotřebí. Obhájuje pozici, podle které transcendentální epistemologie sice nezaujímá místo před vědou (tedy nemá se snažit vědu založit nebo limitovat), ale přesto má své místo vedle ní jako svébytný přístup k lidskému poznání, který se soustřeďuje na otázky ospravedlnění a inter-

pretace. Na příkladu německých evolučních epistemologů Lorenze a Vollmera Nosek ukazuje, že Kantovy transcendentální pojmy nelze přeložit do slovníku biologie a že nemůžeme transcendentální přístup k poznání podřídít přírodovědnému přístupu. Podle autora totiž ani nelze eliminovat otázky, jimiž se transcendentální epistemologie zabývá. Proto „transcendentální argumentace hraje nezastupitelnou úlohu, v níž ji přírodovědné zkoumání nemůže zastoupit“ (s. 247).¹

V šesté kapitole se Z. Parusniková věnuje Popperově evoluční teorii poznání. Ukazuje, že základní rysy Popperova darwinistického pojetí vývoje poznání byly založeny již v jeho falzifikacionistické epistemologii. Po náčrtu pozitivních analogií Popperova přístupu k darwinismu se autorka zabývá otázkou, zda tyto analogie vůbec přesahují vágní vzorec „problém – pokus – omyl“ (s. 269). Dochází ke kritickému závěru, že Popperově vývojové teorii poznání nelze jednoznačně připsat žádný z význačných rysů darwinistické evoluční teorie. Obdobně hodnotí Popperovy pokusy zdůraznit darwinistické rysy pomocí deskriptivní evoluční teorie poznání. Ačkoliv oceňuje Popperovu roli jako průkopníka evoluční epistemologie, odkrývá velké napětí mezi jeho normativním přístupem k poznání a jeho úsilím o deskriptivní teorii. Toto napětí se podle Parusnikové nejjasněji ukazuje v rozporu mezi dogmatismem, který musí Popperova deskriptivní teorie připsat poznávajícím organismům, a kriticizmem jakožto základem jeho normativního přístupu.

Jak je patrné, kniha pokrývá široké spektrum problémů. Díky šíři tohoto spektra a přístupnému stylu výkladu se z většiny kapitol recenzované knihy může mimo jiné stát podnětný a fundovaný úvod pro čtenáře, který hodlá získat první orientaci v dané problematice. Tematická různorodost má ovšem i své nevýhody. Jednotlivé kapitoly představují spíše samostatné texty než díly konkrétního celku. To, co je spojuje, je především leitmotiv darwinismu a některé ojedinělé odkazy v rámci knihy. Samo o sobě nejde o nedostatek, je pouze škoda, že některým tematickým liniím, které se objevují ve více než jedné kapitole, není v knize věnována zvláštní pozornost, například v závěrečné kolektivní studii.

Chtěla bych proto nyní namísto komentáře ke každé jednotlivé studii, jenž by pouze zkopíroval rozptýlenost knihy, načrtnout některé společné náměty. Jedním z motivů linoucích se celou knihou je problém redukce a naturalismu. Jak tvrdí T. Hříbek v první kapitole, nemůžeme přijmout darwinismus bez toho, že současně přijmeme i naturalismus. Lze jen souhlasit s jeho tvrzením, že právě proto je darwinismus obsažný světónázor, který není slučitelný s žádným jiným obrazem světa. Nezavazuje nás ale naturalismus také k redukcionistickému a materialistickému stanovisku? Pokud odpovíme, že ano, vskutku by přijetí darwinismu znamenalo radikální krok. Možná právě proto autoři převážně zastávají liberální pojetí naturalismu: Hříbek odmítá, že by naturalismu implikoval materialismus (s. 73); Havlík uznává různé, ontologicky samostatné úrovně skutečnosti a vyslovuje se tak v jis-

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

tém smyslu proti redukcionismu (s. 118); Hvorecký hovoří o autonomně existujících částech světa (s. 128). Tento shovívavý postoj ovšem nejenže snižuje kontroverzní potenciál darwinismu, ale navíc je sám o sobě sporný. Patrně toto téma u autorů vyvolává jistou rozpačitost. Jasně se to například ukazuje, když Hvorecký – navzdory svému liberálnímu pojetí – připisuje zastáncům inferencialismu „nevyjasněný vztah k naturalismu“ (s. 133), a to na základě toho, že zastávají nereduktivní pojetí sémantiky. Zdá se tedy, že jako naturalisté se máme pokoušet redukovat některé oblasti (např. oblast sémantiky) na jiné, zatímco u jiných můžeme naopak být z ontologického hlediska tolerantní. Jenom jak poznáme a zdůvodníme, které oblasti smíme redukovat a které nikoliv, se od autora nedozvídáme.

V širších souvislostech občas není jasné, co vlastně mají autoři na mysli, když mluví o redukcionismu a materialismu. Na konci první kapitoly Hříbek vyslovuje názor, že naturalismus nevyklučuje, že některé entity nejsou redukovatelné na fyzikální entity, protože „evoluční biologie možná není redukovatelná na fyziku“ (s. 73). Zde bez důvodu přechází od ontologické otázky redukce k otázce redukovatelnosti jedněch věd či vědeckých teorií na jiné. Je možné, že tyto otázky nelze smyslu- plně od sebe oddělit. Pak bychom se ale měli spokojit s konstatováním neredukovatelnosti jedněch věd na jiné a neměli bychom se jimi snažit dále ještě podepírat až příliš silná tvrzení o ontologickém pluralismu. Taková tvrzení sice mohou utišit obavy z přijetí darwinismu, ale není jasné, zda mají v naturalistickém obraze světa vůbec své místo.

S tím je spojeno další téma, jež je relevantní při řešení otázky dopadu evoluční teorie na filosofii. Co totiž znamená tato teorie pro takové pojmy, jako jsou teleologie, význam, *a priori* nebo mravní „má být“? Nechává je nedotčené, naturalizuje je, nebo je prostě vyřazuje z diskurzu? Hříbek se konzistentně s již zmíněným tolerantním naturalismem hlásí k druhému pojetí, když píše, že darwinismus neeliminuje pojem teleologie, nýbrž ho naturalizuje (s. 50). Ve třetí a čtvrté kapitole zůstává nakonec zcela otevřené, do jaké míry je možná naturalizace sémantických pojmů nebo mravního „má být“. Hříbek se patrně přiklání k tomu, že darwinismus pojem „má být“ ani neeliminuje, ani nenaturalizuje. Podobnou pozici zastává J. Nosek, který vykresluje transcendentální filosofii a přírodní vědu jako dvě oblasti, jejichž pojmy na sebe nelze převádět. Zatímco nám ale Hříbek nabízí důvody, proč darwinismus nemusí nutně vést k eliminaci nebo nesmyslnosti morálních tvrzení, u Noska zůstává nejasné, proč nemůžeme s klidným svědomím přistoupit k odstranění transcendentálních pojmů. Jistě, existuje dimenze našeho poznání, která se týká zdůvodňování a interpretace. Není ale zřejmé, proč by právě ona měla být doménou transcendentální filosofie, a nikoliv té sféry, do níž pojmy zdůvodnění a interpretace patří, tj. sociální sféry konkrétních poznávacích aktivit člověka.

Poslední sjednocující otázka se týká univerzality evolučního principu. Tato univerzalita, kterou se explicitně snaží zachytit Havlík, hraje svou roli i v kapitolách o evoluční epistemologii. Je evoluční mechanismus omezen na oblast biologie,

nebo ho můžeme plodně aplikovat i na jiné oblasti, například na oblasti lidské kultury a konkrétně lidského poznání? Popperova varianta evoluční epistemologie nám podle Parusnikové nabízí jen povrchní analogii k darwinistické evoluci, a můžeme říci, že i podle měřítka Havlíkova univerzálního evolučního principu je příliš zjednodušující. Můžeme ale vůbec „kulturní evoluci“ pojmut podle principů Havlíkova mechanismu, a tedy jako darwinistický proces? Problémy s identifikací „variabilních entit“ („replikátorů“ – Havlíkův první princip) bychom snad byli ještě schopni vyřešit, i když jednotlivé instance chování, teorií nebo uměleckých děl jsou těžko uchopitelnými jednotlivinami. Ale je tomu skutečně tak, že se jich v každé generaci replikuje takové množství, které nelze uchovat (Havlíkův druhý princip)? A jak bychom to vůbec zjistili, zvláště v případě jednotlivých aktů chování, jejichž identifikace je svázána s jejich časovým trváním (nemůžeme tedy mluvit o žádném uchování, přežití, nebo zániku tohoto konkrétního aktu)? Kapitoly Parusnikové a Havlíka tím společně pokládají otázku po smysluplnosti darwinistického pojetí kulturní evoluce.

Řešením by mohlo být další sporné zobecnění evolučního principu. Konkrétnost, se kterou chceme formulovat evoluční princip, závisí na jednotlivých procesech, jež chceme pod tento princip zahrnout. To by v nás mělo budit ostražitost, pokud jde o výraz „univerzální evoluční princip“. Pokud jím chceme vyjádřit, že hledáme vymezení evolučního principu vyhovující všem případům, na které bychom chtěli pojem evoluce aplikovat, pak je každý pojem takto univerzální. Pojmy mají takový obsah, aby je bylo možné aplikovat právě v těch případech, kdy je aplikovat chceme (samozřejmě může být sporné, které případy to konkrétně jsou). Výraz „univerzální“ zde může být matoucí. Havlík spíše usiluje o nové a širší vymezení pojmu evoluce na základě zjištění, že by jeho aplikace mohla být plodná a užitečná i mimo biologickou oblast. Pojem „univerzálnosti“ evolučního principu by nás mohl svádět k domněnce, že se tento proces podle Havlíkova názoru děje skutečně vždy a všude. K tomu bychom ale měli přistupovat s jistou dávkou skepse.

Kniha nabízí mnoho námětů k přemýšlení. Ocení ji jak čtenáři, kteří se chtějí poprvé seznámit s filosofickými diskuzemi týkajícími se pojmu evoluce, tak i ti, kteří se zkoumáním této oblasti věnují už delší dobu. Kniha obohacuje a rozvíjí diskusi o evoluci v české filosofické obci a můžeme doufat, že v budoucnu budou následovat další – kolektivní nebo individuální – publikace autorů, které otázku evoluce dále prozkoumají.

Stefanie Dach